

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 50, Yıl/Year: 2024 (Aralık/December)

**Mefhum-i Muhalefet Yönteminin Ayrık Şartlı Kıyasa
Evrimindeki Devinim**

*The Dynamics of the Evolution of Argumentum a Contrario (Maḥkūm
al-Mukhālaḥa) Method into Disjunctive Conditional Syllogism (Al-Sabr
wa'l-Taqsīm)*

Mahmud Muhammed Özdemir

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
– Dr., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law.
m_muhammedozdemir@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4561-6090>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 20/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 11/11/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2024

Atıf/Citation: Özdemir, Mahmud Muhammed. "Mefhum-i Muhalefet Yönteminin Ayrık Şartlı Kıyasa Evrimindeki Devinim". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/50 (2024), 497-518. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1535953>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License.

Öz

Bu makalede, İslam hukukunda kaynaklardan hüküm çıkarma yöntemi olarak kullanılan ve epistemolojik değeri üzerine ciddi tartışmalara yol açan, aynı zamanda birçok fikhî ihtilafın kaynağı olan *meftum-i muhalefet* yönteminin, İslam hukukçuları arasındaki görüş ayrılıkları doğrultusunda zaman içinde geçirdiği evrim incelenmektedir. Bu bağlamda *meftum-i muhalefet* yöntemine yönelik tutarsızlık eleştirilerinin akabinde yöntemin ıslahı için getirilen şartların *meftum-i muhalefet* yöntemini bir ayrık şartlı kıyasa çevirdiği iddia edilmektedir. *Meftum-i muhalefet*, me-tinde belirtilen bir ifadenin zıddından hüküm çıkarma yöntemiymişken ayrık şartlı kıyas, bir hükmün belirli şartlar altında geçerliliğini analiz etmek için kullanılan bir yöntem ve bir mantık terimidir. İslam hukukçuları arapça olarak bu yöntemi sebr ve taksim şeklinde ifade etmişlerdir. Makalede bu iki kavram kısa bir şekilde tanıtıldıktan sonra İslam hukukçularının *meftum-i muhalefet* yönteminin epistemolojik değerine yönelik yaklaşımları, yöntemine yöneltilen eleştiriler ve bu eleştirilere bir aksülamel olarak getirilen çözümler, klasik İslam hukuk usulü eserlerinde, karşılaştırmalı olarak incelenerek *meftum-i muhalefet* yönteminin nasıl bir *ayrık şartlı kıyas* formuna dönüştüğü gözler önüne serilmek istenmektedir. Bu bağlamda, *meftum-i muhalefet* yönteminin, lafzın bir delaleti ve bağımsız bir yöntem olarak sunulmasına karşın, bu yöntemin savunucuları tarafından lafzın bir delaleti olmaktan çıkarıldığı ve bağımsız bir yöntem olma vasfını kaybettirildiği iddia edilmektedir. Böylece, farklı ekollerin etkileşimlerinin hüküm çıkarma araçlarına katkıları incelenmekte ve İslam hukukunda analitik düşünme ile hüküm çıkarma süreçlerine dair derinlemesine bir bakış açısı sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuk Usulü, Meftum-i Muhalefet, Ayrık Şartlı Kıyas, A Contrario, Sebr ve Taksim.

Abstract

The undeniable merit and central role of Islamic legal methodology in accurately understanding the Qur'an and Sunnah, and in deriving rulings from these sources in line with the will of the Divine Legislator, Almighty Allah, is a well-established fact among the Islamic sciences. This field serves as the foundational framework that guides Islamic jurists in their interpretation and application of religious texts, ensuring that their rulings align with the overarching objectives of Sharia. Due to this irrefutable position within the Islamic sciences, scholars have devoted considerable attention to this discipline. They have developed various schools and methods within this field and have experienced significant differences of opinion regarding the principles and rules established by these schools. These methodological differences often reflect deeper philosophical and theological perspectives that influence how jurists perceive the sources of law and their application. These disagreements have, in turn, influenced the rulings derived from the sources.

Islamic legal theorists have placed great emphasis on the meanings of words because the lawgiver's intent first revealed through language. Consequently, the subject of linguistic indications has occupied a significant place in the foundational works of this science. Detailed discussions have been devoted to topics such as the methods by which words indicate legal rulings, the classification of these indications, their varieties, and examples. These discussions are critical because they directly impact the interpretation of the texts, influencing how jurists derive legal rulings that are meant to be applied in various contexts. Disputes have also arisen in some of these areas. Among the issues related to linguistic indications, the method known as *argumentum a contrario* has been particularly prominent. The debates surrounding this method have not only necessitated its methodological foundation but have also led to substantial disagreements within Islamic legal methodology and law itself.

The concept of disjunctive conditional syllogism also holds a significant place in Islamic legal methodology. Both concepts are among the interpretative methods used by Islamic jurists in deriving rulings from the sources. These methods are essential tools in the jurists' intellectual arsenal, allowing them to navigate the complexities of religious texts and extract rulings that are both contextually relevant and aligned with the principles of Sharia. It can be said that disjunctive conditional syllogism is a method introduced to Islamic legal methodology by the science of logic, and it has been widely accepted by Islamic jurists. However, the validity of the *argumentum a contrario* method has been a subject of serious debate among Islamic jurists throughout history.

This article examines the evolution of the *argumentum a contrario* method, which has been used to derive legal rulings from sources in Islamic law and has sparked significant epistemological debates, as well as being the source of many legal disputes among Islamic jurists. In this context, it is argued that the inconsistencies in the criticisms of the *argumentum a contrario* method and the conditions introduced for its reform have effectively transformed it into a form of disjunctive conditional syllogism. This transformation highlights the dynamic nature of Islamic legal thought, where methodologies are continuously refined and adapted to address emerging challenges and criticisms. While *argumentum a contrario* is a method of deriving rulings from the opposite of a stated expression, disjunctive conditional syllogism is a method and a logical term used to analyze the validity of a ruling under specific conditions. In Arabic, Islamic jurists have expressed this method as "al-Sabr wa'l-Taqsîm". After briefly introducing these two concepts, the article aims to shed light on the Islamic jurists' approaches to the epistemological value of the *argumentum a contrario* method, the criticisms directed at it, and the solutions proposed as a response to these criticisms, ultimately demonstrating how the *argumentum a contrario* method has been transformed into a form of disjunctive conditional syllogism. The article also explores how these shifts in methodology reflect broader intellectual currents within the Islamic tradition, particularly the interplay between logic and legal theory. In this context, it is argued that although the *argumentum a contrario* method has been presented as an indication of language and an independent method, it has been stripped of its status as a linguistic indication and deprived of its independent methodological identity by its proponents. Thus, the interaction between different schools and their contributions to the tools of legal derivation are explored, with the aim of providing an in-depth perspective on the processes of analytical thinking and legal derivation in Islamic law. This exploration is intended to offer valuable insights into the evolution of Islamic legal thought and its ongoing relevance in addressing contemporary legal and ethical challenges.

Keywords: Islamic Legal Methodology, Argumentum a Contrario, Disjunctive Conditional Syllogism, al-Sabr wa'l-Taqsîm.

Giriş

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm, Peygamberimiz Muhammed'e, onun âline ve ashâbına olsun.

İslam hukuk usulü ilminin Kur'an ve sünneti doğru anlaşılmasındaki ve naslardan Kanun Koyucu Yüce Allah'ın istediği doğrultuda hüküm çıkartılmasındaki vazgeçilmez rolü sebebiyle fazileti ve şeriat ilimleri arasındaki yeri inkâr edilemez bir gerçektir.

İslam hukuk usulü ilminin şeriat ilimleri arasındaki yadsınamaz yeri sebebiyle, âlimler bu alana büyük bir ilgi göstermişlerdir. Farklı ekoller ve yöntemler oluşturarak, belirledikleri usûl ve kaidelerde ihtilafa düşmüşlerdir. Söz konusu ihtilafların etkisi, hükümler üzerinde kendini göstermiştir.

Kanun koyucunun maksadının anlaşılması, ilk olarak lafızlarının anlaşılmasına bağlı olduğu için lafızların delaletlerine ilişkin konulara İslam hukuk usulcülerinin büyük önem verdikleri görülmektedir. Bu nedenle, lafızların delaletleri usûl eserlerde geniş bir yer bulmuş, lafızların, hükümler üzerindeki delalet yolları, bu delaletlerin tasnifi, çeşitleri ve örnekleri gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmış ve bu konuların bazılarında ihtilaflar da yaşanmıştır. Lafızların delaletlerine ilişkin meselelerden biri olan mefhûm-i muhâlefet yöntemi, en dikkat çekici konulardan biri olmuş, bu meseledeki ihtilaf, hem metodolojik olarak temellendirilmeye ihtiyaç duymuş hem de İslam hukuk usulünde ve İslam hukukunda ciddi ayrışmalara yol açmıştır.

Ayrık şartlı kıyas kavramı da İslam hukuk usulünde önemli bir yer tutar. Her iki kavram da İslam hukukçularının, nasların yorumlanmasında ve hüküm çıkarmada kullandıkları icthad yöntemlerindedir. Ayrık şartlı kıyasın mantık ilminde ve İslam hukuk usulünde kullanılan İslam hukukçularının tartışmasız kabul ettiği bir yöntem olduğu söylenebilirken mefhum-i muhalefet yönteminin epistemolojik değeri noktasında İslam hukukçuları arasında tarih boyu ciddi tartışmalar olmuştur.

Mefhum-i muhalefet, bir ifadenin zıddını kullanarak anlam çıkarmayı ifade eder, böylece söylenenden hareketle söylenmeyenin hükmünü verir. Diğer yandan ayrık şartlı kıyas iki veya daha fazla şart arasında mantıksal bir ilişki kurarak şartların gerçekleşip gerçekleşmemesi durumunda ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesiyle ilgilidir. Ayrık şartlı kıyaslar, bir hükmün belirli şartlar altında geçerli olup olmadığını analiz etmekte kullanılır.

Bu araştırmada, İslam hukukçularının arasında tarih boyu cereyan eden tartışmalar neticesinde, Hanefilerin mefhum-i muhalefet yönteminin aleyhine getirdiği argümanların etkisiyle, mütekellim ekolüne mensup usulcüler tarafından mefhum-i muhalefet yönteminin bir ayrık şartlı kıyasa evrildiği iddia edilmekte olup bu evrimin süreci konu alınmaktadır.

Bu sebeple ilk olarak kavramsal çerçeveye kısa bir şekilde değindikten sonra İslam hukukçularının mefhum-i muhalefet yönteminin epistemolojik değeri hakkındaki görüşleri, savunma ve eleştirilerine değinilecektir. Akabinde eleştirilere bir aksülamel olarak getirilen çözümlerin mefhum-i muhalefet yöntemini evirdiği ayrık şartlı kıyas formu gözler önüne serilmek istenmektedir.

Kapsamlı bir literatür taraması neticesinde mefhum-i muhalefet yönteminin geçirdiği bu evrimi konu alan bir araştırmaya veya süreç içerisinde ayrık şartlı kıyasa evrildiği iddiasında bulunan bir araştırmacıya rastlanılmamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Mefhum-i Muhalefet

Mefhum-i Muhalefet, mefhumun kısımlarındandır. Mefhum da terim olarak lafzi delaletlerin bir türüdür: Mütekellim usulcüler lafzi delaletleri mantuk ve mefhum olarak ikiye ayırırlar; Mantuk: "Lafzın bizzat ifade edildiği yerdeki delaletinden kesin olarak anlaşılan anlamıdır."¹ Mefhum da "lafzın bizzat ifade edildiği yerdeki anlamının dışında kalan anlamıdır."²

1 Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Sa'lebî Âmidî, *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, thk. 'Abdur-rezzâk 'Afîfî (Beirut - Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 3/66.
2 Âmidî, *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, 3/66.

Mütekellim usulcüler mefhumu: Mefhum-i muvafakat ve mefhum-i muhalefet şeklinde ikiye ayırır. Lafzın ifade edildiği yerin dışında kalan anlamının, ifade edildiği yerdeki anlamıyla aynı doğrultuda olmasına Mefhum-i muvafakat; lafzın ifade edildiği yer dışında kalan anlamının, ifade edildiği anlamla aksi yönde olmasına da mefhum-i muhalefet denir. Literatürde Mefhum-i muhalefet için terim olarak birçok farklı tanım yapılabilmekle birlikte genel olarak "Bir hükmün bir niteliğe bağlanması, bu niteliğin bulunmadığı aksi haller için hükmün geçerli olmadığını göstermesi."³ şeklinde tanımlanabilmektedir.⁴

Usûl-i fıkıh literatüründe mefhum-i muhalefet yönteminin kendisine atfı yapılan literatürdeki en meşhur örneği ⁵«في سائمة الغنم زكاة» "sâime(otlaklarda otlayan) koyunlarda zekat vardır" hadisi şerifidir. Bu hadiste Rasûlullah (s.a.s.) mutlak bir şekilde koyunlarda zekat vardır dememiş, sâime olma vasfını özellikle zikretmiştir. Bu durum mefhum-i muhalefet yöntemini kabul edenlere göre sâime olmayan, başka bir ifadeyle ma'lûfe olan (yem ile beslenen) koyunlarda zekat olmadığı şeklinde anlaşılmaktadır.^{6,7}

1.2. Ayrık Şartlı Kıyas

Ayrık şartlı kıyas, ayrık şartlı önerme üzerinden yapılır. Önerme iki veya daha fazla terimle yapılmış bir sözdür. Üç kısma ayrılır: Yüklemlî, bileşik şartlı ve ayrık şartlı.⁸

3 Muhammed b. 'Alî et-Tayyib el-Başrî el-Mu'tezilî Ebu'l-Hüseyn el-Başrî, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh*, thk. Hâlıl el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 1/282.

4 Aynı zamanda bk. Ebû 'Abdillâh Faḥrüddîn Muhammed b. Ömer b. Ḥüseyn er-Râzî, *el-Maḥşûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâḍ el-'Ulvânî (b.y.: y.y., 1418/1997), 2/140.

5 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm Buḥârî, *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muṣṭafa Dîb el-Buḡâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr- Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Zekât", 38 (No: 1454).

6 Ebu'l-Velîd Suleymân b. Ḥalef Bâcî, *el-İşâre fi Ma'rifeti'l-Uşûl ve'l-Vicâzeti fi Ma'nâ'd-Delîl*, thk. Muhammed 'Alî Ferkûs (Mekke: Mektebetu'l-Mekkiyye, 1416/1996), 30; Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî Şîrâzî, *el-Luma' fi Uşûli'l-Fıkh* (b.y.: y.y., 1424/2003), 45; Hüccetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *el-Menḥûl min Ta'likâti'l-Uşûl*, thk. Muhammed Ḥâsen Heytû (Beyrut - Dimaşk: Dâru'l-Fıkr, 1419/1998), 292.

7 Mefhum-i muhalefet yöntemi; mefhum-i sıfat, mefhum-i lakap, mefhum-i hasır, mefhum-i şart, mefhum-i aded gibi birçok farklı kısımlara ayrılabilir. Ancak tartışmaların medâr noktası mefhum-i sıfattır. Mefhum-i muhalefet yöntemi verilen tanımdan da görüleceği üzere mefhum-i sıfat üzerinden de tarif edilebilmektedir. Araştırmamızın amacı mefhum-i muhalefet yöntemini derinlemesine tanıtmak olmadığından bu ayrıntılara girilmeyecektir. Konu hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak isteyenler günümüzde yazılan ilgili çalışmalara müracaat edebilir. bk. Abdullah b. Nâyız 'Adyânî - Yâsir Abdulhamid Neccâr, "Mefhumu'l-Muhalefe 'inde'l-Usûliyyîn", *Câmi'at'ül-Medînet'ül-Âlemiyye* 30 (2019), 215-270; Fatma Hazar, *İslam Hukuku'nda Mefhûm'ul-Muhâlefe'nin Mahiyeti ve Delil oluşu* (Eskişehir: Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2014).

8 Necatî Öner, *Klasik Mantık* (İstanbul: Divan Kitap, 2021), 63-65.

Yüklemler önerme (الحملية), bir şeyin başka bir şeye ait olduğunu veya olmadığını ifade eden önermedir. Örneğin, (Alem hâdistir (sonradan olma)) ve (Alem hadis değildir).

Örnekteki "Alem"e (موضوع) yani "özne", "hâdis"e (محمول) yani "yüklem" denir.⁹

Bileşik şartlı önerme (الشرطية المتصلة), iki önerme arasındaki ilişkinin varlığı veya yokluğu hakkında hüküm veren ve bu ilişkinin bağlantılı olduğunu ifade eden önermedir. Örneğin; "Eğer güneş doğmuşsa, gündüz vardır." ve "Eğer güneş doğmuşsa, gece yoktur."¹⁰

Ayrık şartlı önerme (الشرطية المنفصلة), iki önerme arasındaki ilişkinin varlığı veya yokluğu hakkında hüküm veren ve bu ilişkinin ayrı veya karşıt olduğunu ifade eden önermedir. Örneğin, "Sayı ya çifttir ya da tektir" ve "Sayı ya çifttir ya da eşit parçalara bölünebilir değildir." Ayrık şartlı kıyasla bu önerme üzerinden bir neticeye varılır ve bu önermede birinin yanlış olduğunun kanıtlanması zorunlu olarak diğerinin doğruluğunu gerektirir ya da birinin doğru olduğunun kanıtlanması diğerinin yanlışlığını zorunlu olarak gerektirir. Ayrık şartlı önermeler bazen iki, bazen üç veya daha fazla bölümlere ayrılabilir.¹¹ Örneğin; "bu sayı ya bu sayıya eşittir ya daha azdır ya daha çoktur" önermesi üç bölüme ayrılmıştır. Bu önermede de ikisinin yanlış olduğunun kanıtlanması üçüncünün doğruluğunu gerektirir ya da birinin doğru olduğunun kanıtlanması diğer ikisinin yanlışlığını zorunlu kılar.¹² Bir sayının diğer sayıdan az ya da çok olmadığı kanıtlandığı takdirde; ayrık şartlı kıyas formunda, "mademki bu sayı diğerinden ne azdır ne de çoktur o halde bu sayılar birbirine eşittir." sonucu zorunlu olarak doğar. İslam hukuk usulünde ve kelamda bu kıyas arapça sebr ve taksim metodu şeklinde geçer. İmam Gazali *Mihakkü'n-Nazar*'da bu yöntemle teânüd der.¹³

Ayrık şartlı önermede bileşenlerin en az biri doğruyu gösterdiği takdirde önerme doğru olacaktır. Yani önermenin doğru bir şekilde kurulup kıyasın doğru sonuç vermesi için olabilecek tüm hallerin bileşenler içinde bulunması gerekmektedir, aksi takdirde önerme yanlış olacaktır.¹⁴ Dolayısıyla kıyas da yanlış sonuç verebilecektir.

9 Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, thk. Süleymân Duniyâ (Mısır: y.y., 1961), 110.

10 Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, 110.

11 Gazzâlî, *Mi'yâru'l-İlm fi'l-Mantık*, 111.

12 Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî, *Mihakku'n-Nazar fi'l-Mantık*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beirut: y.y., ts.), 258.

13 Gazzâlî, *Mihakku'n-Nazar fi'l-Mantık*, 227.

14 Yücel Yüksel, *Gelenekselden Moderne Mantıkta Önermeler ve Doğruluk Değerleri* (İstanbul: Akademi Titiz yay., 2017), 38.

2. İslam Hukukçularına Göre Epistemolojik Değeri Açısından Mefhum-i Muhalefet Yöntemi

İslam hukuk usulünde mefhum-i muhalefet yönteminin ayrık şartlı kıyasa evrilmesinde, epistemolojik değeri açısından yapılan tartışmalar başat rolü üstlenmektedir. Bu sebeple İslam hukukçularının genel olarak bakış açıları tanımlandıktan sonra bu yöntemin savunusunda ve eleştirisinde kullandıkları argümanlar incelenecektir.

2.1. İslam Hukukçularının Görüşleri

İslam hukuk usulcülere, mefhum-i muhalefet yönteminin kaynaklardan hüküm çıkarma metodu olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu görüşler genel olarak iki ana gruba ayrılır:

Birinci görüş; İmam Şafi, İmam Malik, Ahmed b. Hanbel, Eşari, mütekelim ekolüne mensup usulcüler ve bir kısım dil bilimciler¹⁵ de dahil olmak üzere usulcülerin cumhuri tarafından savunulan görüşüdür. Bu görüşe göre mefhum-i muhalefet yöntemi şer'i hükümlerin çıkarılmasında geçerli ve güvenilir bir yöntem olarak kabul edilir.

İkinci görüş; Hanefiler, Zahiriler ve İbn Süreyc, Bâkullânî, Kaffâl gibi bir kısım mütekelim usulcüler¹⁶ tarafından savunulan görüşüdür. Bu görüşe göre mefhum-i muhalefet yöntemi, şer'i hükümlerin çıkarılmasında geçerli ve güvenilir bir yöntem değildir.

2.2. Mefhum-i Muhalefet Yöntemini Geçerli Gören Hukukçuların Dayanakları

Mefhum-i muhalefet yöntemini geçerli bir istinbat metodu olarak gören hukukçuların dayandıkları en önemli argüman, Arapça dilinin yapısı ve kanun koyucu Yüce Allah'ın hikmeti gereği abesle iştiğal etmeyeceğidir. Bu sebeple Kanun Koyucu bir vasfı özellikle belirterek bir hüküm koyuyorsa bu vasfın bulunmadığı diğer durumlarda hükmün geçerli olmadığını göstermek istiyordur. Aksi halde hüküm belirtilirken vasfın özellikle belirtilmesinin bir anlamı kalmayacaktır. Oysa Yüce Allah bundan münezzehtir.

Nitekim İmam Şafii mefhum-i muhalefet yönteminin delil olarak kullanılmasını ispat ederken şu şekilde bir argüman sunar:

15 Ebû Bekr Muhammed b. eî-Tayyib Bâkullânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, thk. 'Abdulhamîd b. 'Alî Ebû Zunejd (b.y.: y.y., 1418/1998), 3/339-340; Muhammed b. el-Huseyn İbnu'l-Ferrâ 'Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-'Uddetu fî Uşûli'l-Fıkh*, thk. Ahmed b. 'Alî b. Seyr el-Mubârekî vd. (b.y.: y.y., 1410/1990), 2/463-464; Ebu'r-Rebi' Suleymân b. 'Abdulkavî b. el-Kerîm es-Şarşarî et-Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*, thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1407/1987), 2/725.

16 Abdulazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Hanefî 'Alâ'uddîn el-Buhârî, *Keşfu'l-'esrâr şerhu 'Uşûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, ts.), 2/256; Tûfî, *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*, 2/725.

Eğer şari' (şeriat koyucu) belirli bir vasfı özellikle zikretmişse, hiç şüphesiz ki bu niteliğin özellikle belirtilmesi, gelişigüzel ve rastgele yapılmamıştır. Bir şeyin belirli bir vasfı zikredilerek hüküm bağlanması, herhangi bir amaç gütmek-sizin yapılmış olamaz; zira özellikle bir vasfın zikredilmesinin amacı olmaksızın yapılması, sıradan insanların bile yapmayacağı bir şeydir. Bu durum, kanun koyucu için asla düşünülemez. Bu bağlamda, kanun koyucu bir şeyi tahsis ettiğinde, bunun mutlaka belirli bir amaca yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, kanun koyucunun şeriatı beyan ederken kullandığı ifadeler, mutlaka makul ve doğru bir amacı yansıtmalıdır; zira amaçsız bir beyan, O'nun yüce makamına yakışmaz. Bu sebeple, özellikle bir vasfın zikredilmesi kesin olarak bir amaç taşımakta olup, bu amaç şeriatın hükümlerine yönelik olmalıdır. Öyleyse eğer belirli bir şey tahsis edilmişse ve bu tahsis işlemi, şeriatın hükümlerine uygun bir amacı ifade ediyorsa, o zaman bu özellikle zikredilenin hükmü, zikredilmeyenin hükmünden farklı olma ihtimalinden başka bir ihtimal olmamalıdır. Dolayısıyla, bir şeyin hüküm verilirken belirli bir vasıfla tahsis edilmesi, o vasa sahip olmayan şeylerin hükmünün farklı olduğunu gösterir.¹⁷

Necmeddîn Tûfî de Şerh'ü Muhtasari'r-Ravza'da mefhum-i muhalefetin kaynaklardan hüküm çıkartma metodu olarak kullanılması gerektiğini, hüküm verilirken bir niteliğin özel olarak belirtilmesinin, aksi hallerde hükmün aksi yönde olma amacı taşıdığını ve bunun zorunlu olduğunu ifade eder. Aksi takdirde üç yanlış sonuç ortaya çıkacağından bahseder:

1- Lüzumsuz Ayrıntıya Girme: Bir fayda gözetilmeksizin bir şeyin özel olarak belirtilmesi, gereksiz ayrıntıya girme anlamına gelir. Örneğin, "Koyunlarda zekat vardır" demek yerine "Sâime koyunlarda zekat vardır" demek, sâimenin özel olarak belirtilmesini gereksiz kılar.

2- Gereksiz Tercihler: Özel olarak belirtilen şeyin, aynı hükümdeki diğer şeylerden bir önceliği olmayacağından, birini diğerine tercih etmek anlamsız olur. Örneğin; "kasten öldüren kimse" ile "yanlışlıkla öldüren kimse" için cezalar aynıysa {وَمَنْ قَتَلَ مِنْكُمْ مَتَعَمَدًا} ¹⁸ ayeti kerimesinde "kasten öldüren kimse" ifadesinin seçilmesi "yanlışlıkla öldüren kimse" ifadesinden bir önceliği olmadığı için gerekçesiz bir tercih olur.

3- Belirli Bir Sebep Gösterilmeksizin Ayrım Yapma: İki şeyin aynı hükümde olduğunu varsaymak, özel olarak belirtilen şeyin seçilme sebebini anlamsız kılar ve bu da hükmün mantığını bozar.¹⁹

17 Ebu'l-Me'âlî 'Abdumelik b. 'Abdullâh Cuveynî, *el-Burhân fî 'Uşûli'l-Fıkh*, thk. Şalâh b. Muhammed b. 'Avîda (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/172.

18 el-Mâide 5/95

19 Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, 2/726.

Tûfî'nin bu argümantasyonu, hüküm verilirken bir niteliğin özel olarak belirtilmesinden, niteliğin olmadığı hallerde hükmün de olmamasının amaçlanmasını zorunlu kılar. Böylece İmam Şafîi'nin sözlerini açıklar mahiyette O'nunla aynı doğrultuda bir delillendirme yaparak, aksi halde bu durumun abesle iştiğal olacağını ifade eder.

O halde mütekellim ekolüne mensup olup mefhum-i muhalefet yöntemini geçerli bir istinbat metodu olarak kabul eden usulcüler, bu yöntemin delil olarak kullanılmasını kısaca şu temel argümana dayandırmış olurlar: *Kanun Koyucu'nun hikmeti gereği abesle iştiğal etmesi düşünülemez. O halde hüküm koyulurken bazı niteliklerin özellikle belirtilmesinin bir amacı olmalıdır. Bu amaç da aksi hallerde aksi yönde hükmün arzulanmasından başkası değildir. Bu sebeple mefhum-i muhalefet yöntemi sahih bir istinbat yöntemidir.* Bu argümanı destekleyici mahiyette Rasulullah (s.a.s.)'den ahad yollarla sabit olan bazı rivayetleri ve bazı sahabe uygulamalarını da kendilerine delil olarak getirirler.²⁰

Mefhum-i muhalefet yönteminin ayrık şartlı kıyasa evriminde bu destekleyici mahiyetteki zannî olan naklî delillerin rolü olmadığı için sözün uzaması ve araştırma konusunun çerçevesinden uzaklaşmaması adına literatürdeki bu naklî delillerden en meşhur örneğe ve verilen cevaba yer verilmesiyle yetinilecektir. Bu bağlamda {اسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرُ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ} ²¹ ayet-i kerimesi delil olarak sunulmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ, "Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme; onlar için yetmiş kere bağışlanma dilesen de Allah onları asla bağışlamayacaktır" ayetini indirdiğinde, bir rivayette Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) "Vallahi, yetmişten fazla bağışlanma dileyeceğim." şeklinde başka bir rivayette de "Rabbim beni serbest bıraktı, vallahi onlar için yetmişten fazla bağışlanma dileyeceğim." şeklinde buyurduğu geçer. Bunun üzerine Allah Teâlâ yetmişten fazlasının hükmünün, yetmişin hükmüne aykırı olmadığını belirten şu ayeti indirir: "Onlar için bağışlanma dilesen de dilemesen de onlar için fark etmez; Allah onları asla bağışlamayacaktır. Şüphesiz Allah, fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez."²² Rivayete göre ayet-i kerime indiğinde Rasulullah'ın (s.a.s.) ilk olarak yetmişten fazlasının hükmünün, yetmişin hükmüne aykırı olduğu şeklinde anlaması, mefhum-i muhalefeti delil olarak gören hukukçular tarafından, yöntemin sıhhati için delil olarak kullanılır.²³

Hanefiler bu rivayeti hem sened hem metin açısından tenkit ederler. Nitekim İmam Cessas, ayetteki "Eğer onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de Allah onları asla bağışlamayacaktır" ifadesine dayanarak Peygamber'in (s.a.s.) "Yetmişten fazla isteyeceğim" dediği rivayeti, senet açısından tenkit

20 bk. Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-Uddetu fi Uşûli'l-Fıkh*, 2/460-464.

21 et-Tevbe 9/80

22 el-Münâfikûn 63/6.

23 Ebû Ya'la el-Ferrâ', *el-Uddetu fi Uşûli'l-Fıkh*, 2/455-459.

ederek sahih bir nakil olmadığını belirttikten sonra Peygamber'e (s.a.s.) böyle bir söylem atfetmenin ve bunu doğru kabul etmenin, dini temellerden sapmayı gerektirdiğini söyler. Zira Peygamber'in (s.a.s.) risalet görevinin başından vefatına kadar, kâfirlerin ebediyen cehennemde kalacağını ve küfrün affının mümkün olmadığını insanlara tebliğ ettiğini vurgular. Bu nedenle de Peygamber'in (s.a.s.) bir kâfir için bağışlanma dilemesini caiz gören bir kimsenin, İslam'ın temel inanç esaslarından ayrılmış olacağını ifade ederek de bu rivayeti metin açısından tenkit eder.²⁴

Konu hakkında getirilen diğer nakli deliller de bu örnekte olduğu gibi, epistemolojik değeri hakkındaki ayrışmada çözüme ulaştırıcı mahiyette değildir ve benzer şekilde hem senet hem metin açısından tenkite tabi tutuldukları için, mefhum-i muhalefeti delil olarak görmeyen hukukçular tarafından kabul görmemiştir.

2.3. Hanefi Hukukçuların Mefhum-i Muhalefet Eleştirisi

Hanefi hukukçular, mefhum-i muhalefet yöntemini kaynaklardan hüküm çıkarmak için doğru bir metod olarak görmezler. Her ne kadar mütekellim ekolünden bazı önemli usulcüler, Hanefilerle bu konuda aynı fikirde olsa da mefhum-i muhalefet aleyhtarlığında akla ilk Hanefiler gelir.

Hanefilerin mefhum-i muhalefete yönelik eleştirilerinin temelini; hüküm verirken bir şeyin bazı niteliklerinin özellikle zikredilmesinin, diğer durumlarda zıddı bir hükmün gerekli olacağına dair bir delilin, ne Arapça dilinin mantığında ne de lafızların delaletlerinde bulunmadığı görüşü oluşturur. Zira hüküm verilirken bir şeyin bazı niteliklerinin özellikle zikredilmesine rağmen, aksi durumlara aksi hükmün verilmediği birçok örnek vardır. Bu sebeple hüküm verilirken özellikle zikredilen niteliğin hükmü onunla sınırlı olmalıdır. Böylece özellikle zikredilenin, kendisi haricindeki durumların ne aksi hükümde olduğuna ne de aksi hükümde olmadığına delalet ettiğini, aksi durumlar için nötr bir ifade olduğunu savunurlar.

Usul literatüründe ilk olarak detaylı mefhum-i muhalefet eleştirisine, Hanefi usul literatürünün ilk kapsamlı usul eserinin (el-Fusûl fi'l-'Usûl) müellifi İmam Cessas'ın sözlerinde karşılaşılır. Cessas'ın mefhum-i muhalefet yöntemine dair eleştirileri, mefhum-i muhalefet yönteminin tutarlı olmadığını ve her zaman kanun koyucunun amacını doğru olarak vermediğini ispatlamaya yöneliktir. Yöntemin eleştirisi olarak, kanun koyucunun bir şeyin bazı niteliklerini özellikle zikrederek hüküm vermesinden, diğer niteliklerinde hükmün aksi yönde olmasını amaçlamadığı birçok örnekten bahseder. Örneklerin tamamında Kanun Koyucu Yüce Allah'ın hüküm verirken özellikle zikrettiği

24 Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî Ceşşâs, *el-Fusûl fi'l-'Usûl* (Kuveyt: Vezâretu'l-'Evkâfi'l- Kuveytiyye, 1414/1994), 1/308.

niteliklerden amaç, muhaliflerinin de kabul ettiği şekilde, aksi halde aksi hükmün arzulanması değildir. Bu konu hakkında hanefi mezhep imamlarının görüşlerinin de kendi sözleriyle aynı doğrultuda olduğunu ispatlayacak birkaç rivayet aktardıktan sonra yöntemin doğru sonuç vermediği örnekler sıralar. Bu örnekler de İmam Cessas sonrası Hanefi usul literatüründe tekrar edilir.²⁵ Bunlar şöyledir:²⁶

1- { وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ } "Ve fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin"²⁷ Bu ayette, çocukları öldürme yasağı, fakirlik korkusuna özel olarak belirtilmiştir. Mefhum-i muhalefet yönteminin kullanılması durumunda, çocuk öldürme yasağı fakirlik korkusu olmadığı takdirde geçerli olmamalıdır. Ancak, her iki durumda da (fakirlik korkusu olsun veya olmasın) icma ile çocuk öldürme yasağının hükmü değişmemekte, mefhum-i muhalefet yöntemi burada doğru sonuç vermemektedir.

2- { مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ءَ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ ءَ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ } Onlardan dördü haram aylardır; işte bu doğru dindir. O halde, bu aylarda kendinize zulmetmeyin"²⁸ Burada da zulmetme yasağı bu haram aylara özgü olarak belirtilmiş olsa da zulmün yasaklanmasının bu aylar dışında da geçerli olduğu tüm taraflarca bilinmektedir.

3- { وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْفُرُؤا } "Ve (yetimlerin) büyüyünceye kadar malını israfla ve aceleyle yemeyin"²⁹ Bu bağlamda, yetimlerin mallarını herhangi bir durumda, israf veya aceleyle olmaksızın da yemenin caiz olmadığı açıktır.

4- { إِنَّمَا أَنْتَ مُنذِرٌ مَّن يَخْشَاهَا } "Sen sadece ondan korkanları uyaran birisin"³⁰ Oysa Peygamber (s.a.s.) sadece korkan kimseler için değil bütün insanlara bir uyarıcıdır.

5- { لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً } "Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin"³¹ ayetinde faiz yasağı ifade edilirken "kat kat arttırılmış olma" niteliği açıkca zikredilmesine rağmen faiz, kat kat arttırılmamış olsa bile hiçbir şekilde icma ile caiz değildir.

25 Cessas'dan sonra Hanefi usulcülerin eleştirileri de hep aynı mahiyette ve Şâri'in mefhum-i muhalefetten başka amaçlar da güttüğünü ifade eden örneklerdir. Genel olarak Cessas'la aynı örnekler verilir. kimi zaman aynı doğrultuda farklı örneklerin eklendiği de görülmektedir. Bk. 'Alâuddîn el-Buḥârî, *Keşfu'l-esrâr şerḥu 'Uşûli'l-Pezdevî*, 2/254.

26 Ceşşâs, *el-Fuṣûl fi'l-Uṣûl*, 1/295-296.

27 el-İsrâ 17/31.

28 et-Tevbe 9/36.

29 en-Nisâ 4/6.

30 en-Nâzi'ât 79/45.

31 Âl-i İmrân 3/130.

6- {وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ} "Kim onu kasten öldürürse, onun cezası öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvandır"³² bu ayet-i kerimede mefhum-i muhalefet delilini kabul edenler de ihramlıyken kasten öldüren kişi gibi hatayla öldüren kişinin de aynı şekilde cezaya tabi olduğunu kabul etmektedir.

7- {وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ} "Kim tekrar yaparsa Allah onun cezasını verir"³³ Bu ayette de suçu tekrarlayan hakkında cezanın Allah Teala tarafından verileceği zikredilmiş olmasına rağmen, tekrarlayan kişi için suçun keffaretinin gerekliliği ortadan kalkmamaktadır.

8- {فَإِذَا أُحْصِيَ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ} "Evlendiklerinde, fuhuş yaparlarsa onlara, evli kadınların cezasının yarısı verilir"³⁴ mefhum-i muhalefet delilini kabul edenler de bu hükmün, cariyeler evli olmadıklarında da geçerli olacağını kabul etmektedir.³⁵

İmam Cessas'ın bu konu hakkında yukarıda zikrettiği örneklerin tamamında; belirli bir nitelik açıkça zikredilerek hüküm koyulmuş ancak bu durum o niteliğin olmadığı durumlarda aksi hükmü gerektirmemiştir. Cessas verdiği örneklerin hemen akabinde bu şekilde farklı sonuçlara ihtimali olan bir yöntemin Allah Teâlâ için delil olamayacağını ifade eder. Çünkü yöntem olarak kullanılması durumunda, kendisine hüküm bağlanan niteliğin, aksi haller için delalet ettiği aksi hüküm manasından ayrı bir durumda bulunması gerekmektedir. Aksi halde tutarsız, rastgele sonuç veren bir yöntem olacaktır, böyle bir yöntemin de şeriatın yapısına uygun olmayacağını belirtir.³⁶

İlletin tahsisinin caiz olduğunu kabul eden Cessas için bu durumun problematik olduğu açıktır. Çünkü illetin tahsisine cevaz vermek demek, illetin hükmünden ayrı bir şekilde bulunabileceğini kabul etmek demektir. Halbuki illetin hakikatinde hüküm kendisinden ayrı düşünülemez. Mademki illetin bazı durumlarda hakiki manasından ayrı düşünülebilmesi illetin sıhhatine zarar vermemektedir o halde mefhum-i muhalefet yönteminin de bazı durumlarda hakiki manasından ayrı düşünülmesi pek tabii bu yöntemin tutarsız ve batıl olduğunu göstermemelidir. Böylece *Hüküm koyarken belirli bir niteliği özellikle belirtmenin* hakiki manası olan *aksi durumlar için aksi hükmün geçerliliği* her durum için geçerli olmaması caiz olmalıdır.

32 el-Mâide 5/95.

33 el-Mâide 5/95.

34 en-Nisâ 4/25.

35 Literatürde Hanefilerin, İbn Hazm'ın ve diğer mefhum-i muhalefeti kabul etmeyen mütekelim usulcülerinin bu şekilde mefhum-i muhalefet yönteminin yanlış sonuç verdiği dair getirdikleri örnekler çok fazladır ve bunlar artırılabilir niteliktedir. Burada örnekleri daha fazla çoğaltmak araştırmanın amacından uzaklaşmasına sebebiyet vereceği için İmam Cessas'ın verdiği örneklerle yetinilmekte, kendisinden sonra getirilen ek örneklere değinilmesine gerek görülmemektedir.

36 Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-Usûl*, 1/296.

Ancak bu durumun farkında olan Cessas diyalektik bir üslupla illetin tahsisinin kabulüyle, mefhum-i muhalefet yönteminin tutarsız sonuç vermesi arasındaki farkı açıklığa kavuşturur. Delillerde aslonlan bir mana olması gerektiğinden ve bu aslonlan mananın o delilin hakikati olduğundan bahseder. Bir şeyin hakiki manasından da ancak kendisinden başka bir delilin varlığı durumunda çıkılabilir. O halde Kendisiyle çatışan daha güçlü bir delil olmadığı takdirde delillerin tutarlı bir şekilde her zaman hakiki manasını vermesi gerektiğini ifade eder. Halbuki mefhum-i muhalefet yönteminde böyle bir durumdan bahsetmenin mümkün olmadığını belirtir. Mefhum-i muhalefet yönteminin hakikati olduğu iddia edilen; *aksi durumlarda aksi hükmün amaçlanması* manası, gerekçesiz bir şekilde –zikri geçen örneklerde görüldüğü üzere- terk edilebilmektedir. Ancak illetin tahsisine cevaz veren Cessas, illetin tahsisinin böyle olmadığını, illetin sadece kendisiyle çatışan bir delilin varlığı durumunda hükmü yanında taşıyamayabileceğini, bir delil olmaması durumunda hakiki manasıyla kaldığını ve hükmü yanında her zaman taşımak zorunda olduğunu ifade eder.³⁷

İşte tam burada Cessas'ın kaleminde vücut bulan Hanefilerin bu cevabı, mefhum-i muhalefet yöntemini doğru bir yöntem olarak gören Şafi, Maliki ve Hanbeli usulcülerde bir infial yaratacak ve kimi mütekellim usulcüler bu eleştirilerin hakkını vererek mefhum-i muhalefet yöntemiyle istidlali doğru bulmayacak, kimi ise mezhep içinde kalarak cevap oluşturma gayreti içine girecektir.

3. Eleştirilere Reaksiyon Olarak Mefhum-i Muhalefet Şartları

Hanefilerin, mefhum-i muhalefet yönteminin gerekçesiz olarak hakiki manasından ayrı bir şekilde bulunabildiği (delil olmaksızın tahsise uğradığı) eleştirisi, mefhum-i muhalefeti delil olarak gören usulcüler tarafından kabul görmüş olacaktır ki bu eleştiri akabinde bazı usulcüler bu duruma çözüm üretme gayretine girişmişlerdir.

Çözüm olarak mefhum-i muhalefet yöntemine birtakım şartlar getirme yolunu tercih etmişler; böylece yöntem doğru sonuç vermediğinde başka deliller tarafından tahsise uğramış kabul edilecek ve yanlış sonuç verme gerekçesi (başka bir ifadeyle bazı durumlarda hakiki manasını yanında taşımama gerekçesi) yöntemin kendisi değil, usulüne uygun bir şekilde oluşturulan başka deliller olacaktır.

Böylece mefhum-i muhalefet yönteminin epistemolojik değerini zayıf, normlar hiyerarşisinde de en alt kademede bir yöntem saymışlar;³⁸ mantuk,

37 Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-'Usûl*, 1/296-298.

38 Bk. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi 'ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi 'Usûli'l-Fıkh* (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 5/145.

kiyas veya mefhum-i muvafakatla çatışması durumunda tahsise uğrayıp kendisine itibar edilmeyeceğini belirtmişlerdir.

Bizzat kanun koyucunun amacının tespit edilmesi gerektiğini söylemişler ve *hüküm koyarken belirli bir niteliği özellikle zikretmesinde aksi durumlarda aksi hükmü istemesi* dışında başka bir amaç olmamasını şart koşmuşlar ve olası diğer amaçları teker teker şartlarda belirtmişlerdir. Bu şartları Zerkeşi³⁹ şöyle sıralar:

Hüküm koyarken belirli bir niteliğin özellikle zikredilmesi;

1- Yaygın olanı belirtmek amaçlı olmamalı.

2- Bilinen bir durumu ifade etmek amaçlı olmamalı.

3- Zikredilen kayıtla zikredilmeyenlerde olan minnettarlığı artırmak amaçlanmış olmamalı.

4- Söylenen şey, iki kategoriden birinin hükmü hakkında bir soruya cevap vermek amaçlı veya zikredilene özgü bir olaya dair olmamalı.

5- Zikredilenin, durumu yüceltmek veya pekiştirmek amaçlı söylenmiş olmamalı.

6- Zikredilen niteliğin başka bir şeye bağlı olarak (başka bir şeyi açıklamak amaçlı) söylenmiş olmamalı.

7- Genelleme amaçlı söylenmiş olmamalı.

8- Bir duruma dikkat çekmek amaçlı söylenmiş olmamalı.⁴⁰

Şart koşmak, bir durumun gerçekleşmesi için belirli bir koşulun yerine getirilmesini zorunlu hale getirerek öne sürmek anlamına gelir.⁴¹ Böylece bu şartların öne sürülmesi, naslardan hüküm istinbat ederken mefhum-i muhalefet yönteminin uygulanabilmesi için öncelikle kanun koyucunun şart koşulan amaçlardan herhangi birini gütmemiş olduğunun belirlenmesi anlamına gelir.

Bu şartların, yöntemin yanlış sonuç verdiği durumlara meşru muhassıslar bulmaya yönelik getirilen şartlar olduğu açıktır. Böylece Cessas'ın *Allah katında bir yöntemin delil olabilmesi için rastgele yanlış sonuçlar vermemesi gerektiği* eleştirisi cevap bulmuş olacak, yöntem belirli bir standarta girecektir. Yanlış sonuçlar verdiği takdirde de bu durum; yöntemin işlevindeki bozukluktan değil, şartların tahakkuk etmemesinden kaynaklanmış olacaktır.

39 Zerkeşi'nin ifade ettiği bu şartlara kimi usulcüler ekleme yaparken kimisi de bunların bir kısmıyla iktifa etmiştir. Şartların kemmiyetindeki ve mahiyetindeki bu değişiklik araştırma konusuna dahil olmadığı gibi, araştırmanın amacını etkiler mahiyette de değildir. Burada Zerkeşi, mefhum-i muhalefet taraftarlarının görüşlerini temsil eder mahiyette örnek olarak tercih edilmiştir.

40 Zerkeşi, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fi 'Usûli'l-Fıkh*, 5/147.

41 Muhammed Râvâsî Kal'acî, *Mu'cemu'l-Luġati'l-Fukaha* (Dâru'n-Nefâis, 1988), 69.

Nitekim {وَلَا تُقْتَلُوا أَوْلَادَكُمْ حَشِيَّةً إِمْلَاقٍ} “Ve fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin”⁴² ayet-i kerimesinde, çocukları öldürme yasağı, “fakirlik korkusu” niteliğine özel olarak belirtilmiş ancak, her iki durumda da (fakirlik korkusu olsun veya olmasın) hükmün değişmemesinin sebebi; Allah Teâlâ'nın hükmü koyarken “fakirlik korkusu” niteliğinin özellikle belirtmesindeki amacının, belirtilen niteliğin olmadığı *aksi durumları aksi hükme bağlamak* değil, *yaygın olanı belirtmek* olduğu söylenir. Çünkü insanlar genellikle çocuklarını fakirlik korkusuyla öldürmekteydiler.⁴³

Böylece *hüküm koyarken belirli bir niteliğin özellikle zikredilmesindeki hakiki mana*, *aksi durumlarda aksi hükmün istenmesiyken*, hakikatin burada terk edilme gerekçesi *hüküm koyarken belirli bir niteliğin özellikle zikredilmesindeki amacın yaygın olanı belirtmek* olmasıdır. Mefhum-i muhalefetin kullanım şartları arasına da *belirli bir niteliğin özellikle zikredilmesindeki amacın yaygın olanı belirtmek olmaması* gerektiği şartı koşulduğu için hakiki mana burada bir delil ile yani şartlarına uymadığı gerekçesiyle terk edilmiş ve mefhum-i muhalefet yöntemi geçerli bir sebeple tahsise uğramış olur.

{وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ} “Kim onu kasten öldürürse, onun cezası öldürdüğü hayvanın dengi bir hayvandır”⁴⁴ ayeti kerimesinde de mefhum-i muhalefet yöntemini kullanmayı caiz olarak görmeyip hükmün hatayla öldürülenler için de geçerlilik taşıdığını söyleyenler; “kasten öldürme” niteliğinin özellikle zikredilmesindeki amacın *yaygın olan durumu belirtmek* olup, yaygın olanın hayvanların kasıtlı olarak öldürülmesi olduğunu ifade ederler.⁴⁵

{لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً} “Faizi kat kat arttırılmış olarak yemeyin”⁴⁶ ayet-i kerimesinde de kat kat arttırılsın ya da kat kat arttırılmış olmasın, iki durumda da faiz yasağının geçerli olması ve mefhum-i muhalefet yönteminin kullanılmama gerekçesi: Allah Teâlâ'nın faiz yasağında “kat kat arttırılmış olarak” ifadesiyle belirtmiş olduğu nitelikten amacının; *aksi hali aksi hükme bağlamak* değil, faize *özgü bir olaya dikkat çekmek* olduğu söylenmiştir.⁴⁷ Çünkü bu ayet o dönemde vadelerde yapılan işlemler üzerine gelmiştir; borcun vadesi geldiğinde, borçluya: “Ya ödersin ya da borcu arttırırsın.” denir, bu nedenle de borç birçok kez katlanırdı.⁴⁸

42 el-İsra 17/31.

43 Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Abdulkâfi b. 'Ali b. Temmâm b. Hâmid Taqiyuddîn es-Subkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 1/176.

44 el-Mâide 5/95.

45 Ebû 'Alî Huseyn b. 'Alî b. Tâlha Recrâcî, *Ref'u'n-Nikâb 'an Tenkihi's-Şihâb*, thk. Ahmed b. Muhammed es-Serrâh - 'Abdurrahmân b. 'Abdullâh el-Cebrîn (Riyad: y.y., 1425/2004), 4/284.

46 Âl-i İmrân 3/130.

47 Zerkeşi, *el-Bahrü'l-Muhîf fi 'Usûli'l-Fıkh*, 5/145; Ebu'l-Hattâb Maḥfûz b. Ahmed b. el-Hasan el-Hanbelî Kelvezânî, *et-Temhid fi 'Usûli'l-Fıkh*, thk. Mufid Muhammed Ebû 'Amşe - Muhammed b. 'Alî b. İbrâhîm (b.y.: y.y., 1406/1985), 2/212; Recrâcî, *Ref'u'n-Nikâb 'an Tenkihi's-Şihâb*, 4/283.

48 Ebu'l-Hasen 'Alâ'uddîn 'Alî b. Suleymân ed-Dimeşki el-Hanbelî Merdâvî, *et-Taḥbîr Şerhu't-Tahrîr*, thk. 'Abdurrahman el-Cebrîn vd. (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1421/2000), 6/2897.

Yine insanlar yetimlerin mallarını, büyümelerini beklemeden aceleyle israf ettikleri için Allah {وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مَرَدًا وَلَا تَسْرِبُوا بِهَا يَسْرَابًا وَلَا يَتسَّرَ فِيهَا فَمَا رَزَقْنَاهُمْ إِلَّا بِأَقْبَالِهِمْ} “Ve büyüyünceye kadar malınızı israfla ve aceleyle yemeyin”⁴⁹ ayetinde “israfla ve aceleyle” niteliklerini açıkça belirterek hükmü koymuştur. Gereksiz bir şekilde mefhum-i muhalefet yönteminin burada terk edildiği eleştirisine; Allah Teala’nın bu nitelikleri özellikle belirtmesindeki amacının yetimlerin mallarına özgü bir durumu belirtmek olduğu ve bu sebeple tahsise uğradığı cevabı verilebilir.⁵⁰

Bir diğer örnekte “لا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُوْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحَدِّثَ عَلَى مَبْتِ فَوْقِ ثَلَاثِ” (Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının ölünün ardından üç günden fazla yas tutması helal değildir.) Hadisde, Rasûlullah’ın (s.a.s.) “iman eden” niteliğini açıkça belirtmesine binaen mefhum-i muhalefet yöntemiyle üç günden fazla yas tutan bir kadın için mümin değildir denemez. Çünkü iman vasfının özellikle belirtilmesiyle yanlışlığın ne kadar büyük olduğu gösterilmek, *durumu yüceltmek veya pekiştirmek* amaçlanmıştır.⁵¹

Yine {مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرْمٌ ؕ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَدِيمُ ؕ فَلَا تَطْلُبُوا فِيهِنَّ أَنْفُسَكُمْ} “Onlardan dördü haram aylardır; işte bu doğru dindir. O halde, bu aylarda kendinize zulmetmeyin”⁵² ayetinde de zulmetme yasağı bu haram aylara özgü olarak belirtilmiş olsa da zulmün yasaklanmasının bu aylar dışında da geçerliliği devam etmektedir. Mefhum-i muhalefet yönteminin gereksiz olarak terk edildiği eleştirisine; Haram ayların burada özellikle belirtilmesinden, bu ayların azametini göstermek ve *durumu yüceltmek veya pekiştirmek* amaçlanmıştır denilebilir.

Böylece örneklerde de görüldüğü üzere koşulan şartların uygulanmasıyla mefhum-i muhalefet yönteminin yanlış sonuç verdiği bilinen yukarıdaki örnek durumların açıklaması usulüne uygun bir şekilde yapılabilmiş olur ve Hanefilerin gereksiz bir şekilde mefhum-i muhalefet yönteminin tahsise uğradığı iddiası geçersiz kılınabilir olmuştur.

Ancak bu şartların koşulmasıyla mefhum-i muhalefet taraftarları, kanun koyucunun bir özelliğe hüküm bağlarken gözetebileceği birden çok amacın varlığını kabul etmiş olurlar. Halbuki mefhum-i muhalefeti doğru bir yöntem olarak gören mütekellim usulcüler, daha önce İmam Şafiî ve Tûfî’nin sözlerinde de görüldüğü üzere, kanun koyucu tarafından belirli bir niteliğe hüküm bağlamaktan amacın, o niteliğe sahip olmayan şeylerin hükmünün farklı olduğunu göstermek olduğunu söyleyerek başka bir amaçla *hüküm koyarken belirli bir niteliği özellikle belirtme* ihtimalini kapatmıştı.

49 en-Nisa 4/6.

50 İki ayetin aynı bağlamda değerlendirildiğine dair; Âmidî, *el-İhkâm fî Uşûli'l-Ahkâm*, 3/86.

51 Merdâvî, *et-Taḥbîr Şerḥu't-Tahrîr*, 6/2899.

52 et-Tevbe 9/36.

Böylece zaman içerisinde koşulan bu şartlar, aslında mefhum-i muhalefet yöntemi için Hanefi savlarıyla aynı merhaleye gelindiğini ve Hanefilerin mefhum-i muhalefet yöntemine yönelik yaptığı eleştirilerinin kabulünün ilan edildiğini bize göstermektedir.

4. Ayrık Şartlı Kıyas Formunda Mefhum-i Muhalefet Önermesi

Mefhum-i muhalefet taraftarlarının getirdiği şartlar akabinde mefhum-i muhalefet yöntemi usulüne uygun bir şekilde tahsise uğramış olmakta ve yöntemin, doğru sonucu tutarlı bir şekilde verdiği ispatlanabilmekte ve istenilen sonucu vermeme gerekçesinin şartlarından birinin tahakkuk etmemesi olarak gösterilebilmektedir.

Ancak mefhum-i muhalefete yönelik zikri geçen şartların oluşturulması aslında mefhum-i muhalefet yöntemini mefhum-i muhalefet yöntemi olmaktan çıkartmaktadır. Çünkü getirilen bu şartlar bize aslında şunu demektedir; kanun koyucu, hüküm bağlarken belirli bir özelliği zikretmekteki amacı: *aksi durumlarda aksi sonucu istemesi* haricinde farklı birçok şey olabilir. Ancak bu farklı amaçlardan *aksi durumlarda aksi yönde hükmün istendiği* amacı haricindeki herhangi biri olmadığı teker teker kanıtlanırsa; *aksi durumun aksi hükme bağlanmak istendiği* anlaşılacaktır.

Şart koymak, bir durumun gerçekleşmesi için belirli bir koşulun yerine getirilmesini zorunlu hale getirerek öne sürmek anlamına geldiğinden⁵³ mefhum-i muhalefet yönteminin uygulanabilmesi, öncelikle kanun koyucunun şart koşulan amaçlardan herhangi birini gütmemiş olduğunun belirlenmesiyle mümkündür.

Böylece mefhum-i muhalefet yöntemi bizzat lafızlardan hareketle kanun koyucunun amacını verme özelliğini kaybetmiş, bir ayrık şartlı kıyas yöntemi haline almış olur. Nitekim bu durum koşulan şartlardan sonra bir ayrık şartlı kıyas olarak şöyle forma girer:

Kanun koyucunun hüküm koyarken belirli bir niteliği özellikle zikretmesindeki amacı; *ya yaygın olanı belirtmek, ya bilinen bir durumu ifade etmek, ya zikredilmeyenlere olan minnettarlığı artırmak, ya bir soruya cevap vermek veya zikredilene özgü bir olaya tenbih etmek, ya yüceltmek veya pekiştirmek, ya genelleme yapmak, ya dikkat çekmek, ya da aksi durumu aksi hükme bağlamaktır*. Mademki amacı *yaygın olanı belirtmek, bilinen bir durumu ifade etmek, zikredilmeyenlere olan minnettarlığı artırmak, bir soruya cevap vermek veya zikredilene özgü bir olaya tenbih etmek, yüceltmek veya pekiştirmek, genelleme yapmak veya dikkat çekmek* değildir, o halde *aksi durumu aksi hükme bağlamak* istiyordur.

Eğer kanun koyucunun amacı, *aksi durumu aksi hükme bağlamak* haricindeki amaçlardan biri olmadığı kanıtlanırsa belirli bir niteliğe hüküm bağlamaktaki

53 Kal'acî, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Fukaha*, 69.

amacın *aksi halden aksi hükmü amaçlamak* olduğu sonucuna ulaşılır. Böylece bu durum ayrıık şartlı kıyasın ta kendisi halini almış olur.

Ayrıık şartlı kıyas halini almış bu yöntemin mefhum-i muhalefet olarak isimlendirilmesi artık problematik bir hal almış olur. Çünkü mefhum-i muhalefetin hakiki manası olan *Kanun koyucunun hükmü koyarken belirli bir niteliği özellikle zikretmesindeki amacı aksi durumu aksi hükme bağlamaktır* manası ayrıık şartlı kıyastaki önermelerden sadece biridir.

Dikkat edilmelidir ki ayrıık şartlı kıyas yöntemi, belirtilen diğer amaçlardan herhangi biri için de pek tabii kullanılabilmektedir. Böylece örneğin; yüceltmek manasına gelen *تفخيم* kelimesinden, durumun azametini ifade etmek yöntemi şeklinde mefhum-i mufâhame yöntemi icad edilebilecektir.

Şöyle ki *kanun koyucu; ya yaygın olanı belirtmek, ya bilinen bir durumu ifade etmek, ya zikredilmeyenlere olan minnettarlığı artırmak, ya aksi durumu aksi hükme bağlamak, (ya.. ya..) ya da bir durumu yüceltmek veya pekiştirmek, istiyordur. Madem ki kanun koyucu, yaygın olanı belirtmek, bilinen bir durumu ifade etmek, zikredilmeyenlere olan minnettarlığı artırmak, (vd.), ve aksi durumu aksi hükme bağlamak amaçlarından birini gütmüyor, o halde durumun yüceliğini göstermeyi amaçlayarak özellikle bu vasma bu hükmü bağlamıştır.* şeklinde bir önerme kurulup buna mefhum-i mufâhame ismi verilebilir. Böylece *مفهوم المفاخمة* mefhum-i mufâhame: *Kanun koyucunun hükmü koyarken belirli bir niteliği özellikle zikretmesi, o durumun yüceltilmesi amacını taşır ve bu da bize durumun büyüklüğünü gösterir* şeklinde tanımlanabilir ve şart olarak da kanun koyucunun diğer amaçları gütmemesi şartı koyulabilir.

Aynı şekilde önermedeki diğer amaçlar için de bu böyledir. Örneğin *kanun koyucu tarafından bir şeyin belirli bir özelliğini zikrederek hüküm bağlanması, o özelliğin genelleme amacıyla olduğunu gösterir ve bu durumda hüküm genellenir* şeklinde (*مفهوم التعميم*) mefhum-i ta'mîm veya *yaygın olanı belirtmek* amaçlanmıştır şeklinde (*مفهوم الغالب*) mefhum-i gâlib yöntemlerinden bahsedilebilir olmuştur.

Böylece, ayrıık şartlı kıyastaki önermelerden sadece biri olan bu yöntemin, neden özellikle mefhum-i muhalefet yöntemi şeklinde isimlendirildiği problematik bir hal alır. *Aksi halleri aksi hükme bağlamak* amacını, diğer amaçlardan, amaç olma niteliği açısından ayıran herhangi bir şey de bulunmamaktadır.

Netice itibariyle zaman içerisinde getirilen bu şartların akabinde mefhum-i muhalefet yöntemi ayrıık şartlı kıyasa evrilmiş ve bu haliyle de özellikle mefhum-i muhalefet yöntemi şeklinde anılmasının hiçbir gerekçesi kalmadığı ortaya çıkmış olur.

Böylece mefhum-i muhalefet yöntemini sahih bir yöntem olarak gören usulcülerin getirmiş olduğu şartların her biri, mahiyeti itibariyle, ayrıık

şartlı kıyasın bir önermesi şeklinde ele alınmaktadır ve bu önermelerden herhangi birinin olumlu olarak alınması durumunda tâlîlerinin olumsuz olması gerekmiş olur.

Koşulan bu şartların akabinde –her ne kadar açıkça dillendirilmese de– yukarıda görüldüğü üzere hakikatte ayrık şartlı kıyas yapılmak durumunda kalınır. Böylece mefhum-i muhalefet müstakil bir yöntem olmaktan çıkar. Ayrık şartlı kıyasa evrilerek amaç tespiti yapılmakta, *hüküm koyarken belirli bir durumun özellikle belirtilmesindeki amacın aksi durumların aksi hükmü içereceği* şeklinde bir yargının doğru olmadığı söylenmiş olmaktadır.

Dolayısıyla ayrık şartlı kıyasa evrilen mefhum-i muhalefet yöntemi için artık lafızlardan hareketle ulaşılabilir bir sonucu olduğu söylenememektedir. Çünkü getirilen bu şartların akabinde kanun koyucunun amacı lafızdan hareketle değil ayrık şartlı kıyasla elde edilmektedir. O halde mefhum-i muhalefet yöntemi müstakil bir yöntem olarak addedilme vasfını kaybetmelidir.

Sonuç

İslam hukukçuları arasında mefhum-i muhalefet yönteminin epistemolojik değeri üzerine süregelen tartışmalar, yöntemin teorik açıdan hem derinlemesine anlaşılmasını sağlamış hem de yapısını baştan şekillendirmiştir.

Yöntemin temel iddiası, kanun koyucunun belirli bir duruma özel getirilen hükümden aksi durumda aksi hükmü amaçlamış olduğu, aksi takdirde bunun anlamının abesle iştigal olacağı şeklindeydi. Ancak yöntemin tutarsızlığını vurgulayan eleştirilere getirilen çözümler, yöntemin en temel iddiasını ortadan kaldırır ve belirli bir duruma özel hüküm koymaktan birçok farklı amaç güdülebileceği, yöneme getirilen şartlarda itiraf edilmiş olur.

Mefhum-i muhalefet yöntemi ilk başlarda söylenenden hareketle söylenemeyenin hükmünü veren lafız kaynaklı bağımsız bir yöntemken, süreç içerisinde kendi kimliğini kaybetmiş, bir ayrık şartlı kıyas formuna girmiştir.

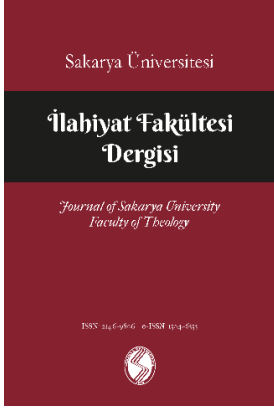
Sonuç olarak; *aksi halleri aksi hükme bağlamak* amacının, şart koşulan diğer amaçlardan, amaç olma niteliği açısından bir farkının bulunmaması ve bu yöntemin, geldiği aşamada ayrık şartlı kıyasdaki önermelerden sadece biri olması sebebiyle; bu yöntemin özellikle mefhum-i muhalefet şeklinde anılması hiçbir gerekçesi kalmadığı ortaya çıkmış olur. O halde İslam hukukunda mefhum-i muhalefet yöntemi geldiği bu son şekliyle müstakil bir yöntem olarak addedilme vasfını kaybetmelidir.

Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'adır. Peygamber Efendimiz Muhammed Mustafa'ya, pak âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Kaynakça

- ‘Adyânî, Abdullah b. Nâyız - Neccâr, Yâsir Abdulhamid. “Mefhumu’l-Muhalefe ‘inde’l-Usûliyyîn”. *Câmi’at’ül-Medînet’il-Âlemiyye* 30 (2019), 215-270.
- ‘Alâuddîn el-Buĥârî, Abdulazîz b. Aĥmed b. Muĥammed el-Ĥaneĥî. *Keşfu’l-esrâr şerĥu Uşûli’l-Pezdevî*. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, ts.
- Âmidî, Ebu’l-Ĥasen ‘Alî b. Ebî ‘Alî Seyyiduddîn es-Salebî. *el-İĥkâm fi Uşûli’l-Aĥkâm*. thk. ‘Abdurrezzâĥ ‘Aĥfî. 4 Cilt. Beyrut - Dımaşk: el-Mektebu’l-İslâmî, ts.
- Bâcî, Ebu’l-Velîd Suleymân b. Ĥalef. *el-İşâre fi Marifeti’l-Uşûl ve’l-Vicâzeti fi Manâ’d-Delîl*. thk. Muĥammed ‘Alî Ferkûs. Mekke: Mektebetu’l-Mekkiyye, 1416/1996.
- Bâkıllânî, Ebû Bekr Muĥammed b. eĥ-Ṭayyib. *et-Taĥrîb ve’l-İrşâd*. thk. ‘Abdulĥamîd b. ‘Alî Ebû Zunejd. 3 Cilt. b.y.: y.y., 2. Basım, 1418/1998.
- Buĥârî, Ebû ‘Abdullâĥ Muĥammed b. İsmâîl b. İbrâĥîm. *Şaĥîĥu’l-Buĥârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buġâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr - Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Çeşşâş, Ebû Bekir Aĥmed b. ‘Alî er-Râzî. *el-Fuşûl fi’l-Uşûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vezâretu’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Cuveynî, Ebu’l-Me’âîf ‘Abdurmelik b. ‘Abdullâĥ. *el-Burĥân fi Uşûli’l-Fıĥĥ*. thk. Şalâĥ b. Muĥammed b. ‘Avîġa. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418/1997.
- Ebû Ya’la el-Ferrâ, Muĥammed b. el-Huseyn İbnu’l-Ferra. *el-Uddetu fi Uşûli’l-Fıĥĥ*. thk. Aĥmed b. ‘Alî b. Seyr el-Mubârekî vd. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1410/1990.
- Ebu’l-Ĥuseyn el-Başrî, Muĥammed b. ‘Alî eĥ-Ṭayyib el-Başrî el-Mutezilî. *el-Mu’temed fi Uşûli’l-Fıĥĥ*. thk. Ĥalîl el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1403.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Ĥâmid Muĥammed b. Muĥammed. *el-Menĥûl min Talîkâti’l-Uşûl*. thk. Muĥammed Ĥasen Heytû. Beyrut- Dımaşk: Dâru’l-Fıkr, 1419/1998.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Ĥâmid Muĥammed b. Muĥammed. *Miĥakku’n-Nazar fi’l-Mantıĥ*. thk. Aĥmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: y.y., ts.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Ĥâmid Muĥammed b. Muĥammed. *Miyâru’l-İlm fi’l-Mantıĥ*. thk. Suleymân Duniyâ. Mısır: y.y., 1961.
- Hazar, Fatma. *İslam Hukuku’nda Mefhûm’ul-Muhâlefe’nin Mahiyeti ve Delil oluşu*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2014.
- Kal’acî, Muĥammed Râvâsî. *Mu’cemu’l-Luġati’l-Fukaha*. Dâru’n-Nefâis, 1988.
- Kelvezânî, Ebu’l-Ĥattâb Maĥfûz b. Aĥmed b. el-Ĥasan el-Ĥanbelî. *et-Temhîd fi Uşûli’l-Fıĥĥ*. thk. Mufîd Muĥammed Ebû ‘Amşe - Muĥammed b. ‘Alî b. İbrâĥîm. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1406/1985.
- Merdâvî, Ebu’l-Ĥasen ‘Alâuddîn ‘Alî b. Suleymân ed-Dimeşkî el-Ĥanbelî. *et-Taĥbîr Şerĥu’t-Taĥrîr*. thk. ‘Abdurrahman el-Cebrîn vd. 8 Cilt. Riyad: Mektebetu’l-Ruşd, 1421/2000.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. İstanbul: Divan Kitap, 18. Basım, 2021.
- Râzî, Ebû ‘Abdillâĥ Faĥrüddîn Muĥammed b. Ömer b. Ĥuseyn. *el-Maĥşûl*. thk. Ṭâĥâ Câbir Feyyâġ el-Ulvânî. b.y.: y.y., 1418/1997.

- Recrâcî, Ebû 'Alî Huseyn b. 'Alî b. Talha. *Refu'n-Nikâb an Tenkîhi's-Şihâb*. thk. Ahmed b. Muhammed es-Serrâh - 'Abdurrahmân b. 'Abdullâh el-Cebrîn. 6 Cilt. Riyad: y.y., 1425/2004.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî. *el-Luma'fi Usûli'l-Fıkh*. b.y.: y.y., 1424/2003.
- Taqqiyuddîn es-Subkî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. 'Abdulkâfi b. 'Ali b. Temmâm b. Hâmîd. *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Tûfî, Ebu'r-Rebi' Suleymân b. 'Abdulqavî b. el-Kerîm es-Şarşarî. *Şerhu Muhtaşari'r-Ravda*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. 3 Cilt. b.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1407/1987.
- Yüksel, Yücel. *Gelenekselden Moderne Mantıkta Önergeler ve Doğruluk Değerleri*. İstanbul: Akademi Titiz yay., 2017.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fi Usûli'l-Fıkh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.

Mefhum-i Muhalefet Yönteminin Ayrık Şartlı Kıyasa Evrimindeki Devinim

**Mahmud Muhammed
Özdemir**

Hitit Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Ana Bilim
Dalı

m_muhammedozde-
mir@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4561-6090>

Makale Bilgi Formu

Yazarların Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

“Mefhum-i Muhalefet Yönteminin Ayrık Şartlı Kıyasa Evrimindeki Devinim” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlale karşılaşılmaması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.